

AFYON MÜZESİ'NDEKİ FİGÜRLÜ BİR ANADOLU SELÇUKLU SİKKESİ ÜZERİNDE ETÜT

Nüvizmatik, sikke ve madalyaların tarihi ve tanımıyla uğraşan bilim dalıdır. İncelediği nesnelerin zamanla bozulmaması sayesinde nüvizmatik, sikke ve madalyalarda kullanılan alaşımları, bunların ağırlıklarını, paraların yeryüzündeki dağılımlarını şu veya bu türün yayılım alanını ortaya koyarak tarihin, coğrafyanın, ikonografyanın, dinlerin, gelenekler tarihini ve çeşitli dönemlerdeki ticaret sistemlerini inceleyen ekonomi tarihine yardımcı olur¹.

Sikke ve madalyonlar, metal işçiliği ve kabartmacılıktan doğan özel bir sanat eşyası grubudur. Üzerindeki şekillerin işlenişi, alçak kabartma veya plastik özelliklere sahip olması, o sikkenin üretildiği dönemin genel sanat üslubu için anlamlı ipuçları verir².

Burada tanıtmaya çalışacağımız sikke, 1997 yılında Afyon İli, Emirdağ İlçesi, Demircili Köyü'nden (Harita) Ömer Ünlü tarafından Amorium kazı ekibine gösterilmiş, ekibin çabası sonucunda satın alma yoluyla Afyon Müzesi'ne kazandırılmıştır³. 22 mm. çapındaki bakır sikkenin (fels) ön yüzünde, noktalı bir daire içerisinde tahtta oturan figür (sultan); arka yüzünde ise, yine ön yüzde olduğu gibi noktalı bir daire içerisinde, üç satır halinde "Es Sultanü'l A'zam İzzü'd dünya ve'ddin" (büyük sultan, dünyanın ve dinin kıymeti, kudreti ve ulviyeti)⁴ ibaresi yer almaktadır. Sikke pulunum darp sırasında⁵ kalıpların arasına düzgün yerleştirilmemesinden dolayı, figür ve yazılar tam olarak ortalanmamış, bu yüzden yazıların ilk harfleri kesilmiştir (Resim: 1; Şekil: 1).

KARŞILAŞTIRMALI VE TARİHİ ETÜT

Üzerinde hükümdar adı, basım yeri, basım tarihinin bulunmayışı, sikkenin kime ait olduğu sorununu yanıtlamayı güçleştirmektedir. Bu nedenle, üzerindeki unvanlardan hareketle sikkenin kronoloji içerisindeki yerini tespit etmek gerekecektir. Sikke üzerinde "Es-Sultanü'l A'zam" yazısının yer alması, bu sikkenin bir sultana ait olduğunu göstermektedir⁶. Sikkenin kime ait olduğu sorusuna çözüm getirecek diğer bir veri ise "İzzü'd dünya ve'ddin" unvanıdır. Bu unvan Anadolu Selçuklu sultanlarından I.Kılıç Arslan (1092-1107)⁷,

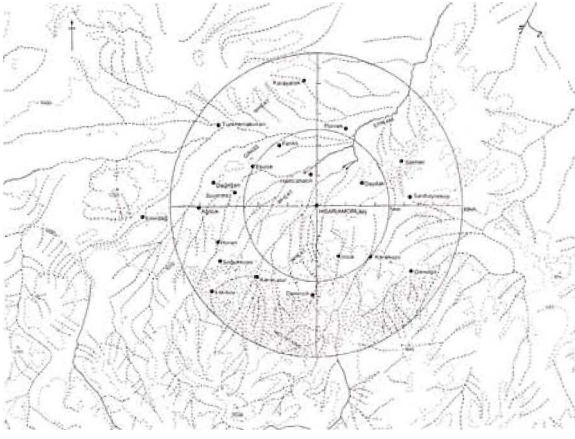
II. Kılıç Arslan (1155-1192)⁸, III.Kılıç Arslan (1204-5)⁹, I. Keykavus (1211-1219)¹⁰ ve II. Keykavus (1246-1249) birinci hükümdarlık, 1249-1257 iki kardeşiyle ortak, 1257-1259 ikinci hükümdarlık¹¹ tarafından kullanılmıştır¹².

I. Kılıç Arslan¹³ ve II. Kılıç Arslan'ın, sikkelerinde bu unvanı hiç kullanmamış olmaları, mevcut sikkenin bu sultanlara ait olma olasılığını zayıflatmaktadır. Sikkenin II. Kılıç Arslan'a ait olma olasılığını zayıflatan diğer bir unsur ise, bu sultanın sikkelerinde daima "Sultanü'l Muazzam" unvanını kullanmış olmasıdır¹⁴.

II. Kılıç Arslan'ın sikkelerindeki bu düzene karşın, epigrafik verileri deyişkindir. Konya Ilgın Mahmuthisar Tekkesi Köyü'ndeki Dedeği Sultan Mescidi kitabesinde, yalnızca "Es Sultanü'l Muazzam" unvanını kullanırken¹⁵, Konya'da kendi adı ile anılan türbe kitabesinde "İzzü'd dünya ve'ddin" unvanı karşımıza çıkar¹⁶. Konya Alaeddin Camii minber kapısı kitabesinde ise "Es-Sultanü'l Muazzam İzzü'd dünya ve'ddin" unvanı, diğer birçok unvan ile birlikte görülür¹⁷.

I. Keykavus, örneğimizden farklı olarak sikkelerinde ve kitabelerinde sürekli olarak "Es-Sultanü'l Galip" unvanını kullanmıştır¹⁸. Bu durum, mevcut sikkenin bu sultana ait olma olasılığını da güçleştirir. İncelediğimiz sikke üzerindeki ibarelerin tümünü, yukarıda saydığımız sultanlardan yalnızca II. Keykavus'un sikkelerinde görmekteyiz¹⁹. Nitekim bu sultana ait epigrafik veriler de²⁰ sikkeleriyle paralellik gösterir. Ancak mevcut sikkenin işçiliği, yazı karakteri ve üzerindeki figürün arkaik özellikleri, bu sikkenin II. Keykavus Dönemine tarihlendirilmesine olanak vermez²¹.

"İzzeddin" unvanını kullanan diğer bir sultan olan III. Kılıç Arslan'ın adı, tarihi kaynaklarda sıkça yer almaz. İbni Bibi, III. Kılıç Arslan'ın babası Rükneddin Süleyman Şah'ın (1195-1203) ölümü üzerine henüz çocukluk çağında tahta oturtulduğunu, saltanatı zamanında Isparta Kalesi ve bölgesinin alındığını²² ancak, amcası I. Keyhüsrev'in karşısında saltanatını koruyamadığını, I. Keyhüsrev'in ona Tokat Vilayetini verdiğini²³ ve ülke güvenliği sağlanıncaya kadar Konya



Harita : 1

yakınlarındaki Gavele Kalesi'nde oturmasını ve daha sonra da Tokat'a gitmesini buyurduğunu belirtir²⁴. Süleyman Şah'ın ölümü (Temmuz 1204) ve I. Keyhüsrev'in Konya tahtını 1205 Şubat ayında ele geçirmesi, III. Kılıç Arslan'ın saltanatının sekiz ay sürdüğünü gösterir²⁵. Ancak, kendisinden bir daha bahsedilmemesi, altı yaşındaki III. Kılıç Arslan'ın bu kalede öldürüldüğünü gösterir. Nitekim bu konuda bazı kayıtlar da vardır²⁶.

Yukarıda bahsettiğimiz veriler, bu sikkenin III. Kılıç Arslan'a ait olma olasılığını artırmaktadır. H. Erkiletlioğlu- O. Güler, Bursa Müzesi'nde bulunan bir bakır sikkenin bu sultana ait olabileceğini düşünür. Bu sikkenin ön yüzünde ise, elinde haçlı küre tutan bir figür, arka yüzünde ise, sadece "Izzeddin" kelimesi yer almaktadır²⁷. Ancak, yalnızca bu unvan anılan sikkenin III. Kılıç Arslan'a ait olabileceğine dair yeterli veri oluşturmaz.

İKONOĞRAFİK ETÜT

İncelediğimiz sikkenin ön yüzünde yer alan figür, oldukça ilgi çekicidir. Olması gerekenden geniş, iki kademeli, âdeta sedir biçimli bir tahtta, ayakları sarkık oturan -olasılıkla genç bir sultanı simgeleyen- figürün baş ve gövdesi cepheden, bacakları, 4/3

profilden resmedilmiştir. Başında üç dilimli bir başlık bulunan figür, dizleri hizasında son bulan bir kaftan ve çizme giymiştir²⁸. Boyunu ince bir çizgiyle belirtilen figürün yüzü sakalsız olarak tasvir edilmiş; gözler, burun ve ağız belirtilmiştir. Başının her iki yanında olasılıkla güneş ve ayı sembolize eden birer iri yıldız işlenmiştir (Resim: 2; Şekil: 2).

Anadolu Selçuklu sikkelerinde figür, yaygın olarak 13. yüzyılın başlarına kadar görülmekte; bu tarihten sonra figürlü sikke basımında azalma olmaktadır²⁹. 13. yüzyılın başlarına kadarki süreçte, sikkelerde yer alan figürler "insan tasvirleri", "binici tasvirleri" ve fantastik figürler³⁰ olarak üç grupta incelenir. İnsan tasvirleri yarım portre tarzında olup, stil açısından Bizans sikkelerinin kopyaları şeklindedir³¹. I. Mes'ud (Resim: 3), I. Kılıç Arslan ve I. Keyhüsrev'in bu stilde bastırılmış sikkeleri bulunmaktadır³². Ancak, incelediğimiz sikke üzerinde yer alan figür, stil açısından Anadolu Selçuklu sikkeleri içerisinde üniktür. En yakın örneği Aksaray Melik Gazi Daphane kazısında bulunmuştur. 1.7 x 1.3 cm. ölçülerindeki bakır sikkenin üzerinde iç içe iki bordürlü halı üzerinde oturan bir figür resmedilmiştir. Kaftan giymiş figürün başında börg (şapka) bulunmaktadır. Ellerini örneğimizdeki gibi beline dayamıştır. Belinde kılıç, sol yanında da kalkanı bulunmaktadır³³. Erken örneklerini Danişmentli Şemseddin İsmail'in (1164-1172) tarihsiz iki bakır sikkesinde³⁴ ve Artuklu Nureddin Muhammed'in (1174-1185) 1180 tarihli bakır sikkesinde³⁵ görmekteyiz. Şemseddin İsmail'in sikkelerindeki tahtta oturan figürler, örneğimizdeki gibi şematize edilmiştir. Ancak, bu sikkelerdeki figürler örneğimizden farklı olarak detaylarda Bizans özelliklerini yansıtırken (Resim: 4, 5), incelediğimiz figür kaftanı, çizmeleri, yüz tipi ve başlığı ile Selçuklu figürlerine daha yakındır. Nureddin Muhammed'in sikkesinde ise, daha olgun bir üslup göze çarpar. Figür, kemerli bir mimarî kurgu içerisinde cepheden, sağ elinde küre tutarken, sol elini dizine dayamış olarak tahtta otururken resmedilmiştir. Mimarî kurgu dışında, birbirine doğru uçan iki melek, kompozisyonu tamamlamaktadır (Resim: 6).

Anadolu Selçuklu Dönemi mimarî dekorasyon ve el sanatları örnekleri üzerinde yer alan insan figürleri



Şekil - 1



Şekil - 2

arasında, tahtta oturur şekilde resmedilen figürlere rastlanmaz. Bunları daha çok kaftan giymiş ve başdaş kurarak oturur durumda görürüz. Taş kabartmalarında ise, figürler genellikle sakalsızdır. Bazen başın etrafındaki hale dikkati çeker. Başlar, örneğimizdeki gibi üç dilimli veya önü şişirilmiş gibi duran başlıkla örtülmüştür. Figürler çoğu kez ellerinde sonsuzluğu veya bereketi sembolize eden haşhaş dalı veya nar meyvesi gibi nesnel tutar³⁶.

SONUÇ

Mevcut veriler ışığında, incelediğimiz sikkenin Anadolu Selçuklu Sultanı Süleyman Şah'ın altı yaşında tahta çıkan ve 1204-5 tarihinde sekiz ay gibi kısa bir süre hüküm süren, oğlu III. Kılıç Arslan'a ait olduğu kanıtlanan ilk sikke olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim sikkenin ön yüzünde, tahtta oturan figürün, oldukça genç bir sultanı tasvir ediyor olması, bu düşüncemizi destekler. Bu figür gerek Anadolu Selçuklu Dönemi sikkeleri içerisinde, gerek diğer el sanatları örnekleri içerisinde, stil açısından benzerinin bulunmayışı ile, Anadolu Selçuklu figür repertuarına yeni bir boyut katar.



Resim : 1

DİPNOTLAR

- * Dr. Adil ÖZME, Sanat Tarihçisi, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, II. TBMM Ulus /ANKARA /TÜRKİYE
Dr. Chris LIGHTFOOT, Arkeolog, Şairler Sokak No: 7/7 06700 Gaziosmanpaşa/ANKARA/TÜRKİYE
- 1 Anonim "Nüsmatik", Meydan Larousse, C.9, s. 446.
 - 2 Selçuk Mülayim, Sanat Tarihi Metodu, İstanbul 1983, s.137.
 - 3 Sikkeyi yayınlamamıza izin veren Afyon Müzesi Müdürü Seracettin Şahin ve Arkeolog Mevlüt Üyümez'e dizgiyi yapan Meryem Uyaniker'e şükranlarımızı sunarız.



Resim : 2

- 4 [ا]لسلمطان
[الا]عظم عن
[ا]لدنيا و [ا]لدين
- 5 Sikke darbi için bkz. Oğuz Tekin, Antik Nüsmatik ve Anadolu (Arkaik ve Klasik Çağlar), İstanbul, 1992, s. 11-15.
- 6 Anadolu Selçuklu sultanları, oğullarını çeşitli illere "Melik" unvanı ile vali olarak atıyordu. Bu şehzadeler kendi adlarına sikke basma hakkına da sahipti. Ancak, bu sikkelerde daima "Melik" unvanını kullanılır, tahta geçmeden "Sultan" unvanı kullanılmazdı. Meliklik sikkeleri için bkz. Halit Erkiletlioğlu, "Sultan I. Alaeddin Keykubad adına, Metbu Meliklerce Bastırılan Sikkeler", Selçuklu Dergisi I. Alaeddin Keykubat Özel Sayısı, Konya, 1988, s. 89-96; İbrahim Artuk, "Ala el-Din Keykubat'ın Meliklik Devri Sikkeleri", Belleten, XLIV, 174, 1980, s. 266-270; İbrahim Artuk-Cevriye Artuk, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslami Sikkeler Kataloğu, C.I. İstanbul, 1971, s.352-354, 359.
- 7 Bkz. Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul, 1993, s. 95-104.
- 8 Bkz. Osman Turan, "Kılıç Arslan II", İslam Ansiklopedisi, C.6 İstanbul, 1954, s.688-703.
- 9 Bkz. Osman Turan, "Kılıç Arslan III", İslam Ansiklopedisi, C.6, İstanbul 1954, s.703.
- 10 Bkz. Osman Turan, "Keykavus I", İslam Ansiklopedisi, C.6, İstanbul 1954, s.631-642.
- 11 Bkz. Osman Turan, "Keykavus II", İslam Ansiklopedisi, C.6, İstanbul 1954, s.642-645.
- 12 Osman Turan, a.g.e., s.690 verdiği listede I.Mes'ud'u "İzzedin" unvanı ile vermiş; Halit Erkiletlioğlu- Oğuz Güler, Türkiye Selçuklu Sultanları ve Sikkeleri, Kayseri 1996, s.45'te "Rükneddin" unvanı ile belirtilmektedir. İsmail Galib, Takvim-i Mesukat-ı Selçukîyye Konstantaniye 1309, s.5'te yine "Rükneddin" unvanı ile verilmiştir. V. Gordolevski, Anadolu Selçuklu Tarihi, (Çev: Azer



Resim : 3

Yaran), Ankara 1988, s. 343'te Selçuklu kronolojisinde "Rükneddin" veya "İzzeddin" olarak belirtilmektedir. Sikkelerinde "Es Sultanü'l Muazzam Mes'ud bin Kılıç Arslan" ibaresi yer almaktadır. "Sultanü'l Muazzam" unvanından da anlaşılacağı üzere mevcut sikkelerin bu sultana ait olma ihtimali zordur. Sikkeleri için bkz. Halit Erkiletlioğlu-Oğuz Güler, a.g.e., s.46; Lane-Poole Stanley, Catalogue of Oriental Coins in the British Museum, III, London, 1877, s. 48, no: 97; Coşkun Alptekin, "Türkiye Selçuklu Sikkelerinin İlk Örnekleri ve Bunlar Hakkındaki Bazı Mülahazalar", IV. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri, (25-26 Nisan 1994), Konya, 1995, s. 127-134. Konya Alaeddin Camii minber kapısında yer alan kitabesinde "İzzüd dünya ve'ddin" unvanını kullanırken, Aksaray Ulu Camii minber kapısında bu unvana yer vermemiştir. Bkz. Zeki Oral, "Anadolu'da San'at Değeri Olan Ahşap Minberler, Kitabeleri ve Tarihçeleri", Vakıflar Dergisi V, Ankara, 1962, s. 23-79.

- 13 Bkz. Halit Erkiletlioğlu-Oğuz Güler, a.g.e., s. 42'de yer alan sikkesinde "A'zam" ve "İzzü'd dünya ve'ddin" unvanlarına rastlanmaz. Bu sultana ait epigrafik verilerden mahrum olmamız, karşılaştırma yapmamıza olanak vermez.
- 14 Bkz. İbrahim Artuk-Cevriye Artuk, a.g.e., s. 350-351; Halit Erkiletlioğlu-Oğuz Güler, a.g.e., s. 47-52.
- 15 Zeki Sönmez, Başlangıcından 16. yüzyıla Kadar Anadolu Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar, Ankara, 1989, s. 187.
- 16 Zeki Oral, "Konya'da Alaüddin Camii ve Türbeleri", Yıllık Araştırmalar Dergisi, I, (1956), Ankara, 1957, s. 45-62 (56).
- 17 Zeki Oral, a.g.m., 1962, s. 29.
- 18 Sikkeleri için bkz. İbrahim Artuk-Cevriye Artuk, a.g.e., s. 357. Sivas Keykavus Darüşşifası portal kitabesinde "Es-Sultanü'l Galib İzzü'd dünya ve'ddin" unvanı ile verilmiştir. Bkz. Gönül Cantay, Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları, Ankara,



Resim : 4

1992, s. 45.

- 19 Sikkeleri için bkz. İbrahim Artuk, Cevriye Artuk, a.g.e., s. 367-370.
- 20 Malatya Ulu Camii batı portalindeki 1247 tarihli kitabesinde "Es-Sultanü'l A'zam İzzü'd dünya ve'ddin" unvanlarını kullanmıştır. Bkz. Zeki Sönmez, a.g.e., s. 262.
- 21 II. Keykavus'un figürlü sikkesinde bugüne değin hiç rastlanmamış olması, yine bu sultan döneminde sikkelerdeki yazı karakterinin ve basım tekniğinin gelişmiş olması gibi nedenler, mevcut sikkelerin bu sultana ait olma ihtimalini güçleştirir.
- 22 İbni Bibi, El Evamirü'l Ala'ye Fil Umuril-Ala'ye (Selçukname), (Çev: Mürsel Öztürk), C.I., Ankara 1996, s. 96.
- 23 İbni Bibi, a.g.e., s. 107.
- 24 İbni Bibi, a.g.e., s. 108.
- 25 Osman Turan, a.g.e., s. 267.
- 26 Osman Turan, a.g.e., s. 274.
- 27 Halit Erkiletlioğlu-Oğuz Güler, a.g.e., s.76; Coşkun Alptekin, Johan Christoph Hinrichs'in "Munzen Der Seltchuken Anotoliens" adlı henüz basılmamış yayınında, üzerinde "Kılıç Arslan bin Süleyman" ibaresi bulunan ve I. Kılıç Arslan'a ait olarak gösterilen sikkelerin, bu sultana değil III. Kılıç Arslan'a ait olabileceğini söylemektedir. Bkz. Coşkun Alptekin, a.g.m., s. 128.
- 28 Anadolu Selçuklu dönemi kıyafetleri için bkz. Özden Süslü, Tasvirlere Göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri, Ankara, 1989.
- 29 Bkz. Behzat Butak, XI. XII. ve XIII. Yüzyıllarda Resimli Türk Paralarına Ek II, İstanbul, 1950, s. 127-129, İbrahim Artuk-Cevriye Artuk, a.g.e., s. 350-355, Nezihi Aykut, "Some Coins of Mas'ud I, Qilijarslan II, and the Maliks", American Journal of Numismatics, 7-8 (1995-1996), pp. 161-186.
- 30 Sikkelerdeki figür tipolojisi için bkz. Adil Özme, Malatya Müzesi'ndeki İslam Devri Sikkeleri, (A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1993, s. 136-148.
- 31 Bizans sikkeleri için bkz. D.R. Sear, Byzantine



Resim : 5



Resim : 6

- Coins and Their Values, London, 1974
32 Bkz. İbrahim Artuk-Cevriye Artuk, a.g.e., s. 350,
Halit Erkiletlioğlu-Oğuz Güler, a.g.e., s. 42, 46,
57, 67, 83.
33 Bekir Deniz, "Aksaray-Melik Mahmud Gazi Hangah
(Darphane) Kazısı-95, XVIII. Kazı Sonuğları
Toplantısı, Cilt II, s. 559-575 (561), Şekil: 1
34 Casanova, P., Numismatiques des
Danichmendites, Paris, 1896, s.79-80, Pl. IV
4-6